

ПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕКОНОМІКА

Василь БУСЛЕНКО

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ В ПОЛЬСЬКІЙ ПОЛІТОЛОГІЇ

Опозиція – одне з найбільших досягнень в історії західної демократії, без існування якої важко уявити захист громадянських прав. Але що означає термін «політична опозиція», якими є механізми, ресурси та сила її впливу на процеси демократизації? Чи, окрім очевидної участі опозиції в суспільних змінах, можна говорити про її стабілізуючий вплив на систему реалізації влади? На основі аналізу праць польських дослідників, пов'язаних з функціонуванням опозиції, ми охарактеризуємо основні підходи до цих проблем.

Поняття «опозиція» не інтерпретується однозначно. Воно походить від латинського слова «*oppositio*», що означає: спротив, протиставлення. Термін цей вживається для характеристики дій, що приводять до опору політичним процесам, критики домінантної ідеології, протиставлення конкретним інституціям чи організаціям.

У сучасних польських наукових дослідженнях «опозиція» визначається доволі загально: як «організована група, що виражає в формалізований (політична партія, парламентська коаліція) або неформалізований спосіб спротив політичній владі держав (системна опозиція) або устрою (антисистемна опозиція)»¹. У «*Słowniku myśli politycznej*» термін «опозиція» вжито з метою чіткого окреслення інституціоналізованих сил, які здійснюють політичну боротьбу з владними функціонерами або урядовою партією². А. Ковальчук визначає політичну опозицію, як «організований політичний рух, що діє легально

або нелегально, явно або в конспірації, і прагне доотримання державної влади з рук партії або правлячої коаліції»³. У енциклопедичних трактуваннях політичну опозицію найчастіше зараховують до угруповань, які створюють політичну альтернативу правлячій політичній силі⁴.

Значимо, що в цих дефініціях наголошується на прагненні опозиції до здобуття влади і не звертається уваги на інші форми опозиційної діяльності. Значно менше застережень викликає формулювання, запропоноване В. Сломським, згідно з яким: «політична опозиція – це політичні угруповання (зокрема партії), які залежно від умов використовують як допустимі, так і позаконституційні методи політичного суперництва, або у крайніх випадках прагнуть до здобуття, зміни державної влади»⁵. У цьому випадку головний акцент ставиться на основоположну функцію опозиційних партій – прагнення до усунення від влади правлячої партії та здійснення критики діяльності уряду.

Найбільш точно, на нашу думку, відображає природу політичної опозиції дефініція, за якою політична опозиція – це «сукупність політичних угруповань, які не беруть участі в діяльності уряду, але виступають проти його політики, вимагаючи її корекції, зміни або припинення, при одночасному наголошенні, що метою діяльності політичної опозиції є зміна правлячої еліти»⁶.

Взявши до уваги всі зазначені визначення, можна погодитись з думкою С. Божика, який зазначає, що «політична опозиція – це загал політичних угруповань, які не беруть участі у функціонуванні урядів, але займають критичну позицію щодо нього і реалізованої ним політики, а також прагнуть до здобуття влади в державі, використовуючи гарантовані конституційні та законні форми політичного суперництва для здійснення конституційних реформ або зміни актуальної політичної і суспільно-господарської системи»⁷.

Юридичний статус опозиції впливає однаковою мірою з громадянського права рівності перед законом та політичного права участі в найвищому органі влади. Головним інструментом критики опозиції в демократичній системі є участь у парламентських дебатах. Політична опозиція використовує такі доступні їй засоби контролю парламенту над кабінетом міністрів, як: інтерпеляції і запитання, вимагання інформації чи надсилання скарг до Конституційного Суду.

Опозицію можна поділити на *легальну* і *нелегальну*. Критерієм для цього є наявність чи відповідно відсутність правил, які дозволяють існування політичної організації, уповноваженої до критики уряду і вимагання його зміни, без загрози застосування до неї репресивних методів. У демократичних системах та партія, яка виграє вибори сама або в коаліції, формує державні органи, вирішує напрями політики держави. Утім, великий вплив на політику здійснюють також опозиційні угруповання.

Демократична партійна система створює як уряди, так і опозицію. Кожна партія може конкурувати з урядом через презентацію себе як альтернативної інституції, а також через конкурентні впливи між партіями, що прагнуть до заміни посад в уряді⁸.

Тож, варто звернутися до виділених Д. Лінцом типів *лояльної* і *нелояльної* опозиції. Його висновок достатньо песимістичний і одночасно реалістичний: «Глибокі конфлікти, спроби дискредитації супротивників [...] все це в демократії є нормальним і неминучим. Лояльну опозицію від нелояльної відрізняє поміркованість та висока політична культура»⁹. Особливими типами опозиції є позапарламентська та парламентська. До *позапарламентської опозиції* належать перш за все ті політичні партії, які висувають своїх кандидатів на парламентських виборах, але не володіють власною репрезентацією в парламенті. Свій спротив політиці уряду вони виражають через форми масової участі: страйки, демонстрації, мітинги. До *парламентської опозиції* Е. Звєжховський зараховує політичні групи або парламентські фракції, які з певних причин не беруть участі у формуванні уряду, критично ставляться до його політичної програми і діяльності, а також формують власну програмну і персональну альтернативу, щоб у рамках конституційно установлених правил завоювати і реалізувати урядову владу¹⁰.

Статус парламентської опозиції складніше фіксувати в багатопартійних системах, ніж в системах двох домінуючих партій. Мінливість складу парламентської опозиції в багатопартійній системі була визначена Р. Хербутом через категорію *ситуативної опозиції*, що означає «наявність різних чинників впливу на її актуальний склад і характер»¹¹. Такого типу опозицію характеризує те, що в певних ситуаціях вона

відмовляється від критики деяких пунктів урядової програми, коли їхня реалізація може бути вигідна з погляду політичної опозиції¹².

Ми не кваліфікуємо як парламентську опозицію ті політичні партії, які трактують урядову більшість не як конкурентів, а як ворогів (позасистемна опозиція), та ті, які не увійшовши до складу урядового табору, зберігають перед ним нейтральну, незрозумілу, чи вичікувальну позицію. Це, зазвичай, парламентські фракції, що під час формування урядової більшості не ввійшли до складу уряду, а тепер на пропозицію входження до урядової коаліції, зберігають перед урядом чітко виражену нейтральність. Так, за своїм складом кабінетні коаліції в Польщі в 1991-1993 рр. визначались як позапартійні. При цьому політики часто змінювали партійну належність і преференції, шукаючи відповідну для себе партійну адресу¹³. Згідно з проведеним дослідженням це не є опозицією, але може нею стати з виходом із урядової партії та організацією політичної акції. Для дієвого артикулювання своїх прагнень, опозиція мусить мати певний ступінь організованості¹⁴. Е. Наливайко стверджує, що власна організація слугує зміцненню опозиційних партій. Чим вона є сильнішою і більш дієздатною, тим вищі її шанси на успіх¹⁵. Відтак, опозиція повинна перейти з фази громадянського опору – без якого не може існувати і з якого зростає – до фази організації з чіткою структурою, метою діяльності, джерелами фінансування, принципами набору нових членів і т. п.

Існування навіть у широких колах суспільства невдоволення політикою центральної влади ще не є свідченням появи в державі політичної опозиції. Не кожна парламентська меншість може виконати цю умову, не кожна меншість можна трактувати як опозицію. Відомими є приклади, коли партія меншості надавала «тиху підтримку» уряду, тим самим уможливлювала або створювала умови для його функціонування. Меншість стає опозицією лише тоді, коли здійснює чітку діяльність, спрямовану проти владної більшості¹⁶. Поняття меншості є значно ширшим, ніж поняття опозиції, тому не можна підмінити ці дві категорії.

Завданням кожної політичної опозиції є зміна усієї системи чи її окремих елементів. Тому політичною опозицією не є група, яка використовує політичні засоби винятково для власної популяризації,

через появу в засобах масової інформації та рекламну компанію. Така «псевдо опозиція», на думку К. Палецького, часто з'являється на політичній сцені, а її метою є фіксація в суспільній свідомості визначених профілів, нерідко економічних¹⁷.

Опозиція є основним чинником демократичного розвитку. М. Сімлат зауважив, що «у суспільстві стало звичним вважати, ніби існування опозиційної партії є однією з найхарактерніших ознак демократії, а її відсутність розглядається, як свідчення або навіть остаточний доказ браку демократії»¹⁸. Ідея політичної опозиції підпорядкована аксіомі єдності держави і стабільності політичної системи. Існує переконання, що протиставлення владної більшості опозиційній меншості не є єдиним свідченням демократії і що можна увияти демократичну систему без «класичної опозиції»¹⁹.

Тоді виникає питання, якою мірою принцип більшості та легітиматія опозиції пов'язані з поняттям «демократії». У європейських умовах теорія демократичного розвитку ґрунтується на тому, що демократія означає гарантію прав меншості і є системою урядів більшості, обмеженої правами меншості. Серед різних концепцій демократії виділяється концепція Дж. Мадісона (демократія як уряди більшості і права меншості). Саме в цій концепції значна увага надається опозиції²⁰. Дж. Сарторі відзначив, що «у конституціональному контексті ми піклуємося про меншість, не про більшість [...], що меншості повинні мати право протиставлення, право на опозицію»²¹.

Наявність більшості в парламенті означає, що виникає певний поділ на більшість і меншість. Більшість за своєю природою схильна до реалізації нічим не обмеженої влади, тому в демократії істотного значення набули інституційні гарантії, які змінюють «принцип більшості» на принцип «змінюваної більшості», коли різноманітні частини політичного організму здійснюють зміну влади²².

За кожною опозицією криється стратегія змагання за владу і альтернатива владі. Опозиція не бере участі в управлінні країною, а є свого роду симетричним і рівноправним відповідником урядової більшості²³. Конституційну роль опозиції добре характеризує формула – «влада, що обмежує владу»²⁴. На практиці це приводить до програмної і персональної альтернативи, а також її обґрунтованості в широкому

політичному і суспільному значенні. Справа в тому, що «періодична зміна владних груп пробуджує суспільне очікування, знімає частину суспільного напруження і таким чином очищує політичну атмосферу. Вона вносить до політичного життя новий стиль керівництва та інновації у внутрішній політиці»²⁵.

Політична опозиція прагне прийти до влади в державі і для цього займає критичну позицію щодо уряду та його політики. Предметом критики з боку політичної опозиції не є конституційні принципи, на підставі яких політичні угруповання прийшли до влади, а сама влада, яка існує в державі. Більшість опозиційних партій у Європі бажають здійснити кадрові зміни в уряді або змінити урядову політику²⁶.

Стосовно владної більшості опозиція виконує функції суспільного контролю, як говорить М. Соболевський, «невладного контролю» дій уряду і партії більшості. Він полягає у зборі інформації й аналізі окремих напрямів політики уряду, проектів його постанов і наслідків прийнятих рішень. Одночасно опозиція відшукує несправедливі дії, помилки і перевищення повноважень, здійснені проурядовими партіями. Це означає, що між парламентською опозицією і владною більшістю в демократичних системах немає дихотомічного поділу. Натомість існує багато мінливих, перехідних, посередніх станів. Як пише польський політолог Т. Кравчук: «Не існує універсального підходу, який дозволяє стверджувати, коли суперництво або політична кооперація опозиції з урядом сприяє демократії, а коли призводить до викривлення її фундаментальних засад. Можна тільки ствердити, що для демократичного режиму однаковою мірою є корисною як поміркована політична боротьба між партіями, так і пошуки поміркоvanого компромісу»²⁷.

Складність і суперечливість такої демократичної процедури як формування парламентських коаліцій приводить до думки, що демократія передбачає не лише рівновагу чи компроміс між різними політичними силами, але і їхню часткову інтеграцію. Поміркована політична боротьба між провладними та опозиційними партіями та пошук компромісу є дієвим засобом наближення до європейських стандартів демократії. Важливим при цьому є визначення напрямів можливої співпраці опозиції та парламентської більшості. В. Весоловський звернув увагу на

чотири чинники співпраці, які окреслюють можливість консенсусу політичних партій у демократичній системі:

- 1) досягнення згоди щодо визнання основних рис політичної системи;
- 2) погодження тих справ, які можуть стати площиною для спільної діяльності парламенту й уряду;
- 3) узгодження правил взаємної конкуренції та співпраці між політиками;
- 4) взаємне визнання себе партнерами, легітимізованими до участі у спільних погодженнях і діях²⁸.

З одного боку, форма відносин між урядом і політичною опозицією детермінована формально-правовим розв'язанням. З іншого боку, вона залежить від політичної культури еліт і громадян загалом. В умовах слабкої інституціоналізації парламентської опозиції, зумовленої недостатністю юридичних основ для її функціонування та відсутністю в політичній практиці довготривалих демократичних традицій, влада певним чином розглядала опозицію як реального супротивника, а не союзника. У результаті, на початку 90-х років між обома сторонами не було встановлено прозорих правил як взаємної конкуренції, так і співпраці. Така ситуація не сприяла створенню умов для досягнення компромісів, готовність до яких є засадою здорової політичної культури.

Великою справою, яка свідчить про зрілість демократії, є здатність політичних сил досягати порозуміння. Політичні скандали, неетичні дії як влади, так і опозиції змушували демократичні уряди Польщі, Президента й опозицію до пошуку раціональних і ефективних методів і форм уникнення конфліктів і пошуку компромісів. Істотною загрозою для досягнення компромісів стало слабке вкорінення в політичній культурі ідеалу ідейних політиків, які шанують право, прозоро викладають і виконують свої програми. Йде мова про політиків, здатних до поступок, до переходу кордонів партійного егоїзму та відповідальних за народ. Як зазначає Х. Вожняковський: «культура, яка набувається через освіту, вчить цінувати народ, бачити в ньому вагомий цінність у громадянському житті»²⁹. Укорінення у свідомості політиків цих цінностей зобов'язуватиме їх до більш відповідальних кроків.

Таким чином, політична опозиція, ефективно використовуючи свій реальний політичний потенціал, спроможна дієво впливати на політичні рішення, висувати альтернативні програми та підготовлювати ґрунт для зміни влади на конституційних засадах. Функціонування легальної політичної опозиції, яка вже своїм існуванням уможлиблює політичне суперництво, створюючи альтернативу владі, є одним з головних виразників демократичної політичної системи.

ПРИМІТКИ:

¹ Słownik polityki / Za red. M. Bankowicza. – Warszawa: Wiedza powszechna, 1999. – S. 161.

² Scruton R. Słownik myśli politycznej / Przeł. T. Bierońa. – Poznań: Sysk i S-ka, 2002. – S. 255.

³ Kowalczuk A. Opozycja polityczna // Polityka – ustrój – idee. Leksykon politologiczny / Za red. M. Chmaja, W. Sokoła. – Lublin: Morspol, 1999. – S. 238.

⁴ Leksykon politologii / Za red. A. Antoszewskiego, R. Herbuta. – Wrocław, 1999. – S. 57.

⁵ Słomski W. Uczestnictwo opozycji w rządzeniu państwem // Opozycja w systemach demokratycznych i niedemokratycznych / Za red. K. Łabędzia, M. Mikołajczyka. – Kraków, 2001. – S. 50.

⁶ Antoszewski A. Opozycja polityczna // Encyklopedia politologii / Za red. M. Żmigrodzkiego. – Zakamycze: Kantor wydawniczy, 1999. – T. 3. – S. 118.

⁷ Bożyk S. Opozycja parlamentarna w Sejmie RP. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2005. – S. 10.

⁸ Sielski J. Racjonalność a opozycja polityczna // Opozycja w systemach demokratycznych i niedemokratycznych. – S. 26.

⁹ Linz J. Kryzys, załamanie i powrót do równowagi // Władza i społeczeństwo / Wybór i oprac. J. Szczupaczyńskiego. – Warszawa, 1988. – T. 2. – S. 42.

¹⁰ Zwierzchowski E. Opozycja parlamentarna // Opozycja parlamentarna / Za red. E. Zwierzchowskiego. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2000. – S. 11.

¹¹ Leksykon politologii. – S. 242.

¹² Bożyk S. Opozycja parlamentarna. – S. 34.

¹³ Konflikty społeczno-polityczne w III Rzeczypospolitej / Za red. A. Wojtasa i M. Strzeleckiego. – Warszawa, 2001 – S. 50.

¹⁴ Kowalczyk A. Opozycja polityczna. – S. 238.

¹⁵ Nalewajko E. Partie polityczne w Polsce // Konsolidacja elit politycznych 1991-1993 / Za red. Wasilewskiego. – Warszawa, 1994. – S. 78.

¹⁶ Maciąg Z. Funkcje opozycji w systemie politycznym RFN // *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z nauk politycznych.* – 1991, № 28. – S. 180.

¹⁷ Pałeczki K. Opozycja polityczna – próba typologii // *Opozycja w systemach demokratycznych i niedemokratycznych.* – S. 14.

¹⁸ Simlat M. Zasada opozycji jako zasada demokracji społecznej // *Opozycja w systemach demokratycznych i niedemokratycznych.* – S. 67.

¹⁹ Lijphart A. Demokracja w społeczeństwie sfragmentaryzowanym // *Elity, demokracja, wybory / Za red. Zczupaczyńskiego.* – Warszawa: Scholar, 1993. – S. 78.

²⁰ Dahl R. Preface to *Democratic Theory.* – Chicago, 1963. – S. 15.

²¹ Sartori G. *Teoria demokracji / Przeł P. Amsterdamskiego, D. Grinberga.* – Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN, 1994. – S.171.

²² Sartori G. *Teoria demokracji.* – S. 51.

²³ Complak K. Opozycja parlamentarna w obowiązującej i w przyszłej Konstytucji RP // *Przegląd Sejmowy.* – 1995, № 2(10). – S. 27.

²⁴ Godlewski T. Status opozycji parlamentarnej III RP // *Opozycja w systemach demokratycznych i niedemokratycznych.* – S. 465.

²⁵ Zwierzchowski E. Opozycja parlamentarna // *Opozycja parlamentarna.* – S. 16-21.

²⁶ Sielski J. Racjonalność a opozycja polityczna. – S. 22.

²⁷ Krawczyk T. Opozycja polityczna w państwach demokratycznych // *Studia z teorii polityki / Za red. A. Czajowskiego, L.Sobkowiaka.* – Wrocław, 2000. – T. 3. – S. 159.

²⁸ Див. Godlewski T. Status opozycji parlamentarnej.– S. 502.

²⁹ Woźniakowski H. Uwagi o kulturze politycznej w III Rzeczypospolitej // *Режим доступу: <http://www.fundacja.znak.com.pl/Wozniakowski.pdf>, відвіда-но 25.09.2009.*